

Millest kõnelevad kohanimed

Tiina Kivits

2021. aasta novembris möödus juba viis aastat, kui vallareform põhjustas laialdast arutelu nimede üle. Novembrisse jääb ka Palamuse esmamainimise tähtpäev. Kas Palamuse on saanud nime kiriku järgi või vastupidi? Millest on tuletatud kohanimed? Sellest põgusalt Palamuse kihelkonna raames.

Alustuseks kokkuvõtvalt vallanimedest. Traditsiooni järgi võiks ideaalne nimi olla ilmikas ja lühike, ent ajalooa nimi. Sellised on vanad mõisavaldade ja eriti kihelkondade nimed. Neil kõigil on ajalugu enam kui 100, paljudel mitusada aastat. Oluline oleks oskus hinnata nende praktilist väärtust ning ühtlasi peaks tagama kohaidentiteedi ja pärandimälu kaitse.

13. sajandi alguses on Palamuse kihelkonda mainitud muistse Vaiga maakonna osana, mille piiresse kuulus ka Põhja-Tartumaa. Vallutatud alade jagamisel (1224) läks osa Vaigast Tartu piiskopkonda, nii ka Palamuse kihelkond, olles seitsmest kihelkonnast vanim Põhja-Tartumaal.

Palamuse esmamainimine on dateeritud 20. novembri 1234. aastaga. Vatikani kirjas kannab Palamuse Paldesseni nime. Ajaloolistes dokumentides leiduvad järgmised nimevariandid: Palmis, Pallamahl, Pallames, Pallemois, St. Palmes, St. Bartholomäi. Viimane tuleneb apostel Bartolomeusest, kellele on kirik pühitsetud. Esmakordselt on nimetatud selliselt 1627. aastal.

Koguduse kroonikas (1847–1909), mille on kirja pannud Palamuse pastorid P. E. Hirsch (1847–1876) ja B. G. Sielmann (1877–1909), on kirjutatud Hirsch, et „nimi Bartholomeus on moonutatud tõenäoliselt eestlaste poolt, kes selles suhtes ka praegu silma paistavad, Pallameuseks või Pallamuseks.“ Sellest on tehtud 1627. aasta Liivimaa revisjoniraamatu viiendas osas Pallamahl ja teises kohas Pallamehs või Pallamois.

Peeter Lail, kes on uurinud Palamuse kihelkonda puutuvat, on välja pakkunud järgmise hüpoteesi: kuna Palamuse kohanimi keskajal kohalikus (eesti) keeles oli Pallamal, Pallamehs vms, siia tulnud katoliiklased püüdsid paganatele katoliiklike pühade mõistetavaks ja omaseks tegemisega kirikule just sellise pühaku nime anda, mis eestikeelsele nimele võimalikult sarnane ja seeläbi kohalikule rahvale omane tunduks. (*1582. a vaerahuga läks Tartumaa Poola-Leedu valdusesse*)

Seega võib oletada, et kirik sai nime koha järgi, mitte vastupidi. Sellest ka seletus, miks mõnedel kaartidel on küla nimi Pallames, kirik aga St. Bartholomäi. Nende kahe nime sünteesist võis sündida St. Palmes.

Teist vaadet esindab 1823. aasta kirikuraamatus tollaegne pastor Kolbe (päevik 1826–27), kes oli innukas estofiil ja hariduse edendaja. Tema arvamus kohaselt võis Palamuse kirik alles Põhjasõja ajal, kui paljaks rööviti ja kirikumõisas suured tulekahjud aset leidsid, saada eesti nime Palla- või Põlle-mois – ära põlenud kiriku mõis.

Sadalast pärit keeleteadlase Valdek Palli ühe väitena on Palamuse nimi vanemate soome-nimede asustusloolise taustaga. Nii soome keeleteadlane Lauri Kettunen kui Pall seostavad nimega Pala, varasemates kirjapanekutes Palamus (põlendik, alemaa).

Teiste Palamuse kihelkonna suuremate asulate, kuhu kuulusid ka samanimelised mõisad (Kuremaa, Kaarepere, Roela ja Luua), nimede saamisloost.

Kuremaa varasemad nimed kirjasõnas on olnud Korymek (1582), Kuromegi (1585), Curro Moisa ja mõisa saksakeelne paralleelnimi Jensel (1627).

17. sajandi kirjapanekud osutavad, et eksisteerisid paralleelselt nimed Kure mõis, Kure järv ja Kure mägi. Võib olla viide sellele, et nime esimeseks komponendiks oli algselt isikunimi Kurg, millele on

liitunud sõna maastikuelemendi järgi. Küla nime järgi on hakatud hiljem kutsuma ka mõisa, järve ja mäge.

Luu algse nimena on eksisteerinud Pakuvere (Pakavere, Pagavere). Pakuvere külla asutati samanimeline mõis. 1518. aastal mainitakse seda Hof Pakkeweri kujul. 1519. aastal omandas Pakuvere mõisa Ludeni-nimeline aadliperekond (*ostis Jürgen von der Lude*), kelle järgi hakati mõisa kutsuma Ludenhofiks – ajapikku sai sellest eestipärane Luua. Kuigi mõis läks teistele valdajatele, säilis nimi Ludenhof. Seega võib olla asula nimi tuletatud isikunimest.

Varasemad Luua nimevariandid on olnud Luda (1591), Lua wald (1756), Ludenhof ehk Lua (1826). 1627. aastal leiab aset nime Ludenhoff (Luua) esmamainimine Palamuse kiriku visitatsiooni protokollis, kus on märgitud, et mõisal on 8 adramaad, 2 rehte, 3 aita, laut ja hobusetall.

Kaarepere paralleelnimed Kersel ja Woltershof esinevad saksakeelsetes ürikutes. Nagu Roela mõisa puhul selle teine nimi Brackelshof annab tunnistust selle mõisaga seotud suguvõsast, nii võib hüpoteesina nimede sarnasuse puhul välja pakkuda juba 1443. aastal Tartu stifti (*piiskopkonna ilmaliku võimu ala, piiskopile alluv maavaldus ehk lään*) ühe suguvõsana nimetatud Woltershusenite seotuse Kaareperega. Nemat võisid olla mõisa omanikud enne Kawerit. Perekond Kawerile tagastati mõis 1600. aastal Rootsi kuninga Karl IX poolt. Kawer leidnud, et tema sugulasel Scharenbergil oli oma abikaasa kaudu sellele rohkem õigus ning andis mõisa 1601. aastal üle. (*Palamuse kiriku ja kihelkonna kroonika*) Seega võib olla kohanimi lähtunud Kaarepere kunagise mõisaomaniku nimest Scharenberg. Hiljem on olnud mitmeid teisi mõisaomanikke, kuid nimi säilis. Ei saa välistada ka saksakeelse nime Kersel, eesti keeles Kärsla (kärss), seotust isikunimega.

Kirjasõnas esinevad nimevariandid Kareperre (1756), Karaper (1769), Kaareperre (1798). (*EAA*)

Roela saksakeelsed nimetused on olnud Rojel (1702), Brackelshof (*H. Ligi. Eesti talurahva olukord*). Mõis on kunagi kuulunud Brackelite suguvõsale, sellest ka vastav nimetus. Teada on mitmeid teisigi nimevariante: Royele, Rogull (1345), Rogell (1453, 1472), Roell (1624). Mellini atlas (*1791–1810 eraldi lehtedena avaldatud Liivimaa ja Eestimaad kujutav atlas*) 1798. aastast on nimeks Royel.

Rahvapärimus on seostanud Roela, Leedimäe ja Verioja nime (*Kullavere jõgi, Torma kihelkonnas tuntud Vaiatu jõe ja Tõikvere jõe (oja) nime all /“Tartumaa“/*) võitlusega leedulaste vastu. Kettuneni uurimus kattub sama tuletisega – roe, rooja. Rahvatraditsioonis on olnud nimed sageli seostatud sõdade ja verevalamisega.

1939. aasta reformi käigus sai Roela nimeks maastiku eripära tõttu Voore. Endise Leedimäe kooli juhataja ja seltsielu eestvedaja August Erik Arold on teinud ettepaneku nimetada Roela vald Vooremaa vallaks. See nimi tundunud liiga pikk, nimeks sai lühendatud variant Voore.

Vere-lõpulistest kohanimedest

Palamuse kihelkond, nii nagu kogu endine Põhja-Tartumaa ja Põhja-Viljandimaa, jääb vere-lõpulistele nimede leviala piiresse.

Palamuse kihelkonnas paiknevad külad on suures osas vere-lõpulistel: Varbevere (1411), Ronivere (1582), Eerikvere (1519), Ehavere (1519), Raadivere (1519), Imukvere (1408), Kilbavere (1519), Rahivere (1447), Vassevere (1624), Kallivere (1582), Soomevere (1582), Toovere (1582), Mullavere, Tuulavere, Tarakvere jne. Samuti ajalooline Luua – Pakuvere.

Erinevaid hüpoteese on vere-lõpulistele kohanimedega seoses väga palju, aga mõne enda jaoks usutavamana tooksin siin ära.

Tõenäolisem seletus on, et –vere on märkinud mäeveeru (*Prof. L. Kettunen ja M. Veske*), metsa mäeveerul, sobivat kohta alepõllu tegemiseks ja asula kujunemiseks. Prof. Kettuneni järgi vastab vere soome sõnale vierre ja tähendab paika, mis sõdurpõletamise (ale) läbi on muudetud põllumaaks. Selle

põhjal võib näha vere-lõpuliste nimedega asulate kogumikes asundeid, mis on tekkinud ajal, kui asutati uusi külasid sõõrumaile, so. laiendati asustatavat maa-ala, võttes juurde kütise läbi võidetud põllumaad. (*J. Kõpp. Laiuse kihelkonna ajalugu*) Keeleteadlane Paul Ariste seostas sõna vere läti murdesõnaga veris mille tähenduseks on suur mets, lehtmets. See osutavat aletamisele.

Et vere-lõpulised nimed tähistavad ka pärivust, sellele juhtis tähelepanu 1868. aastal Tormaga tihedalt seotud literaat ja folklorist G. J. Schultz Betram. Keeleteadlane ja filoloogiprofessor Paul Alvre väitel on paljudel juhtudel vere-nimede esikomponent kas isikunimi või sugukonna/suurpere nimi. Võib olla ka maastikuelemendi nimetus. Sageli tuleb piirduda vaid oletusega, sest puudub dokumenteeritud vaste. Seega kohanimed annavad ülevaate ka muinasaja inimeste nimedest, sest külanime esiosa ehk täiendsõna annab inimese nime. Nagu Kallivere (Kalli), Eerikvere (Eerik), Kilbavere (Kilba), Raigastvere (Raiga on pigem sugukonnanimi), Tuulavere (Tuula), Vaidavere (Vaida), Varbevere (Varbe), Vassevere (Vasse).

Nimi kõneleb maastikust

Maastikuelementidega seotud nimedel on tavaliselt teiseks komponendiks sõna, mis märgib, millega on tegemist: Pikkjärve, Kassinurme, Verioja. Nime teiseks osaks on näiteks kas küla või talu: Aruküla, Kõduküla (mädanenud, pehkinud) või Koduküla (kodu).

Maastikust kõnelevate nimede puhul on olnud oluline tähistada objektide tippe, lõppe ja nurki. Nende nimede puhul on seos objektiga geograafiliselt hästi jälgitav. Järvepera (Järvepere) küla, Oskar Lutsu sünnikoht, asub Kuremaa järve lõunatipus, nimi tähistab millegi lõppu, tagumist osa. Dokumenteeritud on järgmised nimevariandid: Jerwe kyllle (1638), Jerweperra kylla (1684), Jerweperra (1695).

Kohanimed võivad säilitada aastasadu oma liiginime, isegi kui loodusobjekt ise on juba muutunud. Huvitavamad ongi juhud, kus liigisõna ei vasta enam objektile. Näiteks on soost saanud maaparanduse käigus põld, aga nimi sisaldab ikkagi komponenti soo. Seega annab nimi võimaluse teada saada olnust. Näiteks kirjanduslik Ülesoo – Mäeotsa talu.

Kohanimede saamisloost räägivad ka rohked legendid, kuid nende tõsiseltvõetavusel on vähem alust kui eelnevatel väidatel.